

O DIDIĆIMA NA
ZADARSKOM OTOČJU U
SREDNJEM VIJEKU

ON “DIDIĆI” IN THE
ZADAR ARCHIPELAGO IN
THE MIDDLE AGES

Kristijan Juran

Odjel za povijest / Department of History
Sveučilište u Zadru / University of Zadar
Ruđera Boškovića 5
HR - 23000 Zadar
kjuran@unizd.hr

UDK / UDC:

904:316.3(497.5Zadar)(210.7)“04/14”

94:316.3(497.5Zadar)(210.7)“04/14”

Prethodno priopćenje / Preliminary communication

Primljeno / Received: 18. 11. 2015.

ABSTRACT

Ovaj skromni prilog posvećujemo uspomeni na pokojnog profesora Franju Smiljanića. Među historiografskim problemima koji su ga pred kraj života intrigirali jedno je od ključnih mjesta pripadalo didićima – društvenom sloju hrvatskog srednjovjekovlja o kojemu se malo zna, a još manje istražuje. Stoga nam se u ovoj posebnoj prigodi činilo prikladnim pažnju posvetiti upravo didićima, o kojima smo u međuvremenu prikupili nešto novih vijesti.

Ključne riječi: srednji vijek, didići, zadarski otoci, zadarska komuna, hrvatsko običajno pravo

ABSTRACT

This modest contribution is dedicated to the memory of the late professor Franjo Smiljanić. One of the historiographic issues that intrigued him by the end of his life dealt with *didići* – poorly known and even less explored social class from the Croatian medieval period. Therefore it seemed appropriate to pay attention to *didići* on this occasion, as we collected some new information in that regard in the meantime.

Key words: Middle Ages, *didići*, Zadar archipelago, commune of Zadar, Croatian customary law

Na području srednjovjekovne Hrvatske, kao što je u literaturi odavno poznato, postojao je društveni sloj koji se u izvorima označavao terminom *didići*. U *Akademijinu rječniku* taj se termin u jedninskom obliku, pod natuknicom DJÈDIĆ, pojašnjava kao "onaj kojemu ostaje od koga baština, baštinik, nasljednik", dok "na nekijem mjestima kao da znači vlastelin, plemić".¹ V. Mažuranić poznaje oblike "djedić, didić, dedić" u značenju "baštinik, odvjetak, nasljednik", čemu dodaje: "Svakako označuje se tom rieči, da je djedić nasliedio zemljišni slobodan posjed ne samo od oca, da je sljednik dakle u djedini, u imanju, koje je držao već djed ili i daljnji predji".² Premda se u tako definiranim značenjskim okvirima kreću i odgovarajuća historiografska tumačenja, još uvijek nema odgovora na pitanja o genezi i ulozi didića u društvenim procesima hrvatskog srednjovjekovlja. Valja pritom istaknuti da se uglavnom raspravlja o didićima na otoku Braču,³ u Radošiću,⁴ Ostrogu,⁵ Poljicima⁶ i na zadarskom otočju jer o drugim pripadnicima toga sloja, barem zasad, vrela ne donose određenije ili pak pouzdanije vijesti. Iako nam je u ovom radu isključiva namjera iznijeti neka nova zapažanja o prisutnosti didića na zadarskom otočju, ne ulazeći u dubinske rasprave ni u širi hrvatski/slavenski kontekst, vjerujemo da će sadržaj izlaganja biti poticajan za buduća preispitivanja i poglede s drugih motrišta.

I.

PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

Prvi je o didićima na zadarskom otočju pisao I. Grgić.⁷ Naveo je 10 dokumenata nastalih u razdoblju od 16. do 18. stoljeća koji u prvom redu svjedoče o *didini* kao vrsti zemljišnog posjeda na otocima Ugljanu, Ižu i Dugom otoku, a onda i o didićima kao posebnoj društvenoj skupini u dvama naseljima otoka Ugljana (*Didichi del detto luoco* = u Ugljanu; *Didichi e comun di Cale/Didichi di Calle* = u Kalima). Za Grgića su didići "slobodni ljudi i slobodni seljaci", a zemlja na kojoj su živjeli bila je "kolektivna svojina seoske zajed-

There was a social class on the territory of medieval Croatia designated in the sources by the term *didići*, as has been long known in the scholarly literature. In the *Dictionary of the Academy* this term is explained in its singular form, under the entry DJÈDIĆ, as "the one who inherits, inheritor, heir", and "in certain places it seems it means aristocrat, nobleman".¹ V. Mažuranić knows of the forms "djedić, didić, dedić" meaning "heir, successor, inheritor", to which he adds: "Definitely this word is used to denote that *djedić* inherited free landed property not only from his father, meaning that he is a successor of ancestral property, estate owned by grandfather and other ancestors."² Although relevant historiographic interpretations correspond to this semantical framework, questions about genesis and role of *didići* in social processes of the Croatan Middle Ages remain open. It is worth mentioning that discussions mostly relate to *didići* on the island of Brač,³ in Radošić,⁴ Ostrog,⁵ Poljica⁶ and on the Zadar islands as sources do not offer more definite or reliable information about other members of this class, at least for now. Although our intention is to present some new information about the presence of *didići* in the Zadar archipelago, without starting comprehensive analyses or touching on wider Croatian/Slavic context, we believe that the contents of the work will be incitive for further reconsiderations and other perspectives.

I.

OVERVIEW OF PREVIOUS RESEARCH

I. Grgić was the first to write about *didići* on the islands of Zadar.⁷ He mentioned ten documents created in the period from the 16th to the 18th century testifying primarily about *didina* as a kind of landed property on the islands of Ugljan, Iž and Dugi otok, and also about *didići* as a special social group in two settlements on the island of Ugljan (*Didichi del detto luoco* = in Ugljan; *Didichi e comun di Cale/Didichi di Calle* = in Kali). According to Grgić *didići* are "free men and free peasants", and the land they lived on was "collective property of the rural com-

1 *Rječnik JAZU* 1884, Dio II, sv. 6: 435.

2 V. MAŽURANIĆ 1975: 245.

3 M. BARADA 1957: 42 i d.; F. SMILJANIĆ 2010: 89-90.

4 I. LUČIĆ 1979: 495-496; F. SMILJANIĆ 2010: 20-21, 68-69.

5 V. OMAŠIĆ 2001: 85-95; T. RAUKAR 2002: 18-19.

6 A. LAUŠIĆ 1982.

7 I. GRGIĆ 1956.

1 *Rječnik JAZU* 1884, Dio II, sv. 6: 435.

2 V. MAŽURANIĆ 1975: 245.

3 M. BARADA 1957: 42 ff; F. SMILJANIĆ 2010: 89-90.

4 I. LUČIĆ 1979: 495-496; F. SMILJANIĆ 2010: 20-21, 68-69.

5 V. OMAŠIĆ 2001: 85-95; T. RAUKAR 2002: 18-19.

6 A. LAUŠIĆ 1982.

7 I. GRGIĆ 1956.

nice”. Zaključio je da je (barem) do 18. stoljeća na zadarskim otocima bilo seljaka koji su imali vlastitu zemlju, da su ih izvori nazivali didićima, a njihovu zemlju, naslijeđenu od neposrednih predaka, didinom ili plemenšćinom. Nije se upuštao u iscrpniju raščlambu i širu kontekstualizaciju arhivskih podataka, no ustvrdio je da didiće valja držati potomcima hrvatskih porodičnih zajednica koje su naselile zadarske otoke u ranom ili pak razvijenom srednjovjekovlju.

Didićima zadarskih otoka pažnju je u više navrata posvetio i T. Raukar.⁸ Ustvrdio je da su većinu otočnog stanovništva činili težaci koji su obrađivali zemljišne posjede zadarskog plemstva i crkve, istaknuvši da se na većim zadarskim otocima – Pašmanu, Ugljanu i Dugom otoku – sve do kasnoga srednjeg vijeka održao “izvorni sloj distriktualnog, otočnog stanovništva koji je kroz stoljeća uspio sačuvati svoje zemljište”.⁹ Uočio je da reformacije Zadarskog statuta iz 15. stoljeća razlikuju dvije skupine otočana: one koji žive na tuđem posjedu i one koji imaju svoje vlastito zemljište. Iznio je i sadržaj jedne bilježničke isprave iz 1491. godine koja je iznimno važna za poznavanje društvene zbilje na otočnom posjedu zadarske komune. U ispravi je riječ o naselju Sali na Dugom otoku i njegovim stanovnicima koji se dijele na “one koji su didići i imaju vlastita zemljišta u Salima” (*qui sunt didichi et habent suas proprietates in Sale*) te “one koji stanuju u Salima kao kmetovi drugih” (*habitantes in Salle pro villicis aliorum*). O didićima, napominje Raukar, nedostaju podatci kojima bi se mogao točnije utvrditi njihov broj, kao i omjer prema preostalom otočnom odnosno distriktualnom stanovništvu.

U sklopu razmatranja o ustroju i hijerarhijskoj raščlanjenosti srednjovjekovnoga hrvatskog društva, na didiće koji su nastanjivali otočni posjed zadarske komune osvrće se ukratko i L. Margetić.¹⁰ Didići su, po njemu, pripadnici vojničko-graničarskih općina na rubovima hrvatske ranosrednjovjekovne države. Tako bi poljički didići izvorno bili hrvatski graničari raspoređeni uz jugoistočnu granicu na Cetini (do 11. st.), ostroški didići tvrđavna posada uz granicu prema trogirskoj i splitskoj komuni, a didići zadarskoga otočja vojnici na predstražama zadarskoga komunalnog prostora. Margetić zaključuje “da je u doba *regnum Croa-*

munity”. He concluded that (at least) until the 18th century there were peasants who owned their own land, that they were referred to as *didići* in the sources, and their land, inherited from direct-line ancestors, was known as *didina* or *plemšćina*. He did not engage in more comprehensive analysis or wider contextualization of archival data, but he claimed that *didići* should be considered as heirs of Croatian family communities which settled on the islands of Zadar in the Early or High Middle Ages.

T. Raukar paid attention to *didići* on the Zadar islands on several occasions.⁸ He stated that most of population on the islands consisted of peasants who worked on estates of the Zadar nobility and church, and emphasized that on the larger islands of the Zadar archipelago – Pašman, Ugljan and Dugi otok – there was an “original social group of the district, island population which managed to preserve their land for centuries” until the Late Middle Ages.⁹ He noticed that reformations of the Statute of Zadar from the 15th century introduced difference between two groups of islanders: those who live on other people’s estates and those who own land. He presented the contents of a notarial document from 1491 which is exceptionally important in understanding social reality on the insular possession of the commune of Zadar. The document mentions the settlement of Sali on the island of Dugi otok and its inhabitants who are divided to the “ones who are *didići* and have their own land in Sali” (*qui sunt didichi et habent suas proprietates in Sale*) and “the ones who live in Sali as other people’s serfs” (*habitantes in Salle pro villicis aliorum*). Raukar mentions that regarding *didići* there are no information to determine their exact number, and their share in the population of the island i.e. district.

L. Margetić also discussed briefly *didići* who inhabited insular possession of the Zadar commune within considerations about the structure and hierarchical articulation of the medieval Croatian society.¹⁰ According to Margetić, *didići* were members of the Military Frontier municipalities on the edges of the Croatian early medieval state. In that way *didići* from Poljica would originally be Croatian frontiersmen of the Military Border distributed along the south-eastern border on Cetina (until the 11th century), *didići* from Ostrog were fort garrison along the border towards the communes of Trogir and

8 T. RAUKAR 1977: 147-150; ISTI 1997: 74-77; ISTI 2002: 19-21.

9 T. RAUKAR 1997: 74.

10 L. MARGETIĆ 2003: 82-84, 135-136.

8 T. RAUKAR 1977: 147-150; T. RAUKAR 1997: 74-77; T. RAUKAR 2002: 19-21.

9 T. RAUKAR 1997: 74.

10 L. MARGETIĆ 2003: 82-84, 135-136.

tiae et Dalmatiae zadarsko otočje naseljeno novim elementom vojničko-graničarskog tipa didića i tu se uspjelo održati još stoljećima, vjerojatno ne više s onim povlasticama, koje je početno imalo, ali kao ugledni sloj seljaštva".¹¹

I mi smo se nedavno pridružili navedenim istraživačima zadarske komunalne povijesti razmatrajući neka pitanja u vezi didića i "slobodnoga seljačkog posjeda" na otocima Ugljanu i Ravi.¹² Među arhivskim dokumentima razaznali smo nekolicinu iz 16. stoljeća u kojima se termin *didić* rabi ne samo kao opća imenica za pripadnika određenoga društvenog sloja nego i kao staleška oznaka uz konkretna imena i/ili prezimena trojice pojedinaca, odnosno obitelji (Šatalići i Zelenčići u Kalima te Pešušići na Ravi). Ujedno smo iznijeli određena zapažanja o strukturi zemljišnog posjeda na području seoskih zajednica u kojima su, uz težake i kmetove, obitali i didići.

Najsvježije poglede na svijet didića zadarskoga otočja donio je F. Smiljanić.¹³ Prema njemu, didići su pripadnici hrvatskih rodova koji su otoke pred Zadrom napučili u ranom srednjem vijeku, koristeći sustav napuštenih kasnoantičkih utvrda. Iznosi i pretpostavku da je raseljena elita hrvatskih didića imala udjela u formiranju ranosrednjovjekovnoga zadarskog plemstva. Dokaz prisutnosti didića u nekim otočnim naseljima vidi i u antroponimima tipa Didanić, Didović i sl., kao i toponimima tipa Didina, Plemenščina, Županja draga i sl. Vrlo je značajno što u raspravu uključuje i činjenicu postojanja "otočnih običaja" (*consuetudines insularium Iadrensiuum*), koje bi svakako trebalo dodatno istražiti u svjetlu hrvatskih i bizantskih pravnih normi.

Nadovezujući se na rasprave Grgića i Smiljanića, o didićima na otoku Ugljanu usputno je pisala i I. Anzulović.¹⁴ Dijelevi mišljenje navedene dvojice autora o didićima kao hrvatskom rodovskom plemstvu, navela je i nekoliko podataka o *plemenščinama*, posjedima koji svojim nazivom sugeriraju da pripadaju baštinjenim rodovskim (plemenskim) zemljama.

Split, and didići from the Zadar archipelago were soldiers on outposts of the Zadar commune region. Margetić concludes that "in the period of *regnum Croatiae et Dalmatiae* the islands of Zadar were inhabited by a new element of military/border-guard type of *didići* which was preserved in this region for centuries, probably no longer with the privileges it originally had, but as a distinguished class of peasantry."¹¹

We have recently joined mentioned researchers of the Zadar commune history with considerations of some questions related to *didići* and "free peasant property" on the islands of Ugljan and Rava.¹² Among the archival documents we have discerned a few examples from the 16th century in which the term *didić* was used not only as a common noun for a member of a certain social class but also as class designation with specific names and/or surnames of three individuals i.e. families (Šatalići and Zelenčići in Kali and Pešušići on Rava). We have also presented certain observations on the structure of landed property in the area of the rural communities in which *didići* lived alongside labourers and serfs.

F. Smiljanić presented the most recent views on the world of *didići* from the Zadar archipelago.¹³ In his opinion, *didići* were the representatives of the Croatian clans who inhabited islands in front of Zadar in the Early Middle Ages using the system of deserted late antique forts. He also assumed that dispersed elite of the Croatian *didići* participated in formation of the early medieval nobility of Zadar. Testimony of the presence of *didići* in some settlements on the islands can be recognized in anthroponyms such as Didanić, Didović etc., and toponyms such as Didina, Plemenščina, Županja draga etc. It is very important that in his discussion he mentions the fact of existence of "insular customs" (*consuetudines insularium Iadrensiuum*), which should definitely be investigated in light of Croatian and Byzantine legal norms.

I. Anzulović also wrote about *didići* on the island of Ugljan starting from the discussions of Grgić and Smiljanić.¹⁴ She shares the opinion of the mentioned two authors about *didići* as Croatian clan nobility, and offers some information on *plemenščine*, estates whose names suggest that they belong to inherited clan (tribal) lands.

11 L. MARGETIĆ 2003: 84.

12 K. JURAN 2007; ISTI 2008.

13 F. SMILJANIĆ 2010.

14 I. ANZULOVIĆ 2012: 452-455.

11 Idem: 84.

12 K. JURAN 2007; ISTI 2008.

13 F. SMILJANIĆ 2010.

14 I. ANZULOVIĆ 2012: 452-455.

2.

NA KOJIM SU ZADARSKIM OTOCIMA
ŽIVJELI DIDIĆI?

Prema vlasničkom i gospodarskom statusu srednjovjekovne je zadarske otoke moguće razvrstati u dvije skupine: privatne i komunalne. Privatni su bili Dugi otok, Pašman, Ugljan, Iž i Rava, a svi ostali komunalni. Na privatnima je zemljište bilo u rukama zadarske gospode, crkvenih institucija i samih otočana (*didića*), dok su komunalni bili u posjedu zadarske komune.¹⁵ Komunalne otoke, namijenjene u prvom redu stočarstvu, zadarska je vlast davala u zakup na javnim dražbama. U razdoblju mletačke uprave njihov vlasnik postaje država, no prihode i dalje ubire zadarska blagajna. Tako je bilo do 1639. godine kad su prodani četvorici Zadrana.¹⁶ Prema tome, *didića* nije moglo biti na komunalnim otocima, kao što se to ponekad pretpostavlja.¹⁷

3.

NAJSTARIJI SAČUVANI ZAPISI O DIDIĆIMA
NA ZADARSKOM OTOČJU

Prema našem uvidu u izvornu građu, najstariji spomen *didića* na području zadarske komune nalazi se u ugovoru iz 1422. godine kojim Elizabeta, udovica Frane de Civalellisa, prodaje Raduku, mornaru iz Zadra, prava na posjed površine 30 gonjaja u Dugopolju na području naselja Sali na Dugom otoku. Posjed prema jugozapadu graniči s pašnjacima *didića* (*de quirina est mons pascuorum illorum vocatorum didichi*).¹⁸ O prisutnosti *didića* u Salima još rječitije svjedoči isprava iz 1457. godine kojom Saljanin Pavao Domulić prodaje svoj dio u šest parcela što ih posjeduje zajedno sa svojim bratom Martinom u blizini Zaglava. Od tih šest parcela jedna je pod šumom, dvije su oranice, dok su preostale tri dijelom oranice, a dijelom šume. Pri određivanju njihovih granica spominju se općenito *didići* (*didichi*), *didići* Dugopolja (*didichi de Dugopoglie*) te dva polja u posjedu *didića* (*Argneuopoglie didichsco* i *Poglice didichco*).¹⁹

15 T. RAUKAR 1977: 146-147.

16 Usp. K. JURAN 2010: 222-225 i tamo navedenu literaturu.

17 Usp. F. SMILJANIĆ 2010: 75-90.

18 DAZD, ZB, TP, busta II, sv. III/6, 252r.

19 DAZD, ZB, SD, busta IV, sv. V/3, 100r.

2.

ON WHICH ISLANDS OF THE ZADAR
ARCHIPELAGO DID *DIDIĆI* LIVE?

Medieval islands of Zadar can be classified into two groups: private and communal, on the basis of proprietary and economic status. Dugi otok, Pašman, Ugljan, Iž and Rava belong to the former group, and all other to the latter. On the private islands the land was owned by the Zadar nobility, church institutions and islanders (*didići*), while communal islands were property of the Zadar commune.¹⁵ Communal islands intended primarily for cattle breeding were leased in public auctions. During the Venetian administration the state became their owner but the revenues still belonged to the Zadar treasury until 1639 when they were sold to four residents of Zadar.¹⁶ Accordingly *didići* could not have been present on the communal islands as sometimes assumed.¹⁷

3.

THE OLDEST PRESERVED RECORDS OF
DIDIĆI IN THE ZADAR ARCHIPELAGO

On the basis of our study of original sources, we can say that the oldest mention of *didići* in the area of the Zadar commune can be found in the contract from the year 1422 in which Elizabeta, widow of Frane de Civalellis, sold to Raduk, a sailor from Zadar, rights to an estate of 30 *gonjaj* in Dugopolje in the area of the settlement of Sali on Dugi otok. There are pastures of *didići* to the south-west of the estate (*de quirina est mons pascuorum illorum vocatorum didichi*).¹⁸ Presence of *didići* is illustrated even more vividly by a document from 1457 in which a resident of Sali Pavao Domulić sold his share in six parcels which he owns together with his brother Martin in the vicinity of Zaglav. One of six parcels is wooded, two are arable, while the remaining three are partially arable and partially wooded. In defining their boundaries *didići* in general are mentioned (*didichi*), *didići* of Dugopolje (*didichi de Dugopoglie*) and two fields owned by *didići* (*Argneuopoglie didichsco* and *Poglice didichco*).¹⁹

15 T. RAUKAR 1977: 146-147.

16 Cf. K. JURAN 2010: 222-225 with bibliography.

17 Cf. F. SMILJANIĆ 2010: 75-90.

18 DAZD, ZB, TP, busta II, sv. III/6, 252r.

19 DAZD, ZB, SD, busta IV, sv. V/3, 100r.

Spomenuli smo već ispravu iz 1491. godine o čijem je sadržaju pisao T. Raukar. I mi smo je za ovu priliku proučili, pa nije naodmet ponoviti te ponešto nadopuniti njegovu interpretaciju. Riječ je dakle o ugovoru kojim su Saladin de Soppe i njegov nećak Blaž de Soppe dali u desetogodišnji zakup četvorici Saljana zdenac zvan Lokva koji je pripadao njihovom zemljišnom posjedu u Kruševu polju. Ugovor su spomenuta četvorica Saljana sklopili u svoje vlastito ime i kao zastupnici, odnosno predstavnici "svih drugih otočana koji stanuju u Salima, kako onih koji su didići i imaju svoje posjede u Salima tako i svih drugih otočana koji stanuju u Salima kao kmetovi drugih" (*eorum propriis nominibus ac nominibus omnium aliorum insulanorum habitantium in dicta insulla Salle tam eorum qui sunt didichi et habent suas proprietates in Sale quam omnium aliorum insulanorum habitantium in Salle pro villicis aliorum*). Saljani su se obvezali da će Lokvu čistiti i održavati, a svaka je obitelj u ime zakupa bila dužna davati dva para kokoši godišnje.²⁰ Zašto se u toj ispravi Saljani dijele na didiće i one koji to nisu? Možda razlog leži u činjenici što su 1479. godine braća Soppe u vezi korištenja rečenoga zdenca postigli izvjesni dogovor sa Saljanima, ali isključujući didiće, što je moglo izazvati prijepore u lokalnoj zajednici i kao posljedicu toga novi sporazum u kojemu je trebalo jasno naznačiti da pravo korištenja pripada obama seoskim "staležima". Premda ispravu iz 1479. nismo detaljnije proučili, regist koji se nalazi na njezinoj margini jasnoga je sadržaja: *Instrumentum pacti et conventionis inter ser Saladinum de Soppe, fratrem et nepotem eius ex una, et villicos insule Salle exceptis illis Didich.*²¹

Od poznatih nam isprava iz druge polovice 15. i početka 16. stoljeća koje govore o didićima u Salima i susjednom Žmanu izdvojiti ćemo još dvije. Jedna je napisana 1492. godine te bilježi nekolicinu didića poimence: Marunića, maranguna Ivana Vidulića iz Zadra, Ivana Hranojevića, Andriju Jadrijevića i Marina Salamuna (*de quirina didichi videlicet Marunich, Iohannes Vidolich, marangonus de Iadra, Iohannes Hranoieulich, Andreas Iadrieuich et partim Marinus Salamun et alii didichi*).²² U ispravi iz 1521. zabilježeni su didići Marunići iz Sali te Vitulići iz Žmana (*Maronichi dicti didichii de Salle ... Vitulichii pur didichi de Amzano*).²³ Do-

We have already mentioned the document from 1491 which has been discussed by T. Raukar. We studied the mentioned document on this occasion so that we can repeat and supplement its interpretation to a certain extent. It is a contract in which Saladin de Soppe and his nephew Blaž de Soppe have leased a well called Lokva on their estate in Kruševu polje to four residents of Sali for a period of ten years. The contract was made by the mentioned four residents of Sali on their own behalf and as representatives "of all other islanders who live in Sali, the ones who are *didići* and have their properties in Sali and all other islanders who live in Sali as other people's serfs" (*eorum propriis nominibus ac nominibus omnium aliorum insulanorum habitantium in dicta insulla Salle tam eorum qui sunt didichi et habent suas proprietates in Sale quam omnium aliorum insulanorum habitantium in Salle pro villicis aliorum*). Residents of Sali were obliged to clean and maintain the well, and each family had to give two pairs of chickens per year for lease.²⁰ Why are the residents of Sali divided to *didići* and the rest? Perhaps the reason is related to the fact that brothers Soppe in 1497 made a certain agreement with the residents of Sali regarding use of the mentioned well, but leaving *didići* out which could have caused conflicts in the local community and resulted in new agreement which clearly stated that both village "classes" had the right to use it. Although we did not study the document from 1479 more thoroughly, regist on its margin leaves no room for doubt: *Instrumentum pacti et conventionis inter ser Saladinum de Soppe, fratrem et nepotem eius ex una, et villicos insule Salle exceptis illis Didich.*²¹

We will focus on two more documents from the second half of the 15th century and beginning of the 16th century mentioning *didići* in Sali and nearby Žman. One of them was written in 1492 and it records few *didići* by name: Marunić, carpenter Ivan Vidulić from Zadar, Ivan Hranojević, Andrija Jadrijević and Marin Salamun (*de quirina didichi videlicet Marunich, Iohannes Vidolich, marangonus de Iadra, Iohannes Hranoieulich, Andreas Iadrieuich et partim Marinus Salamun et alii didichi*).²² In a document from 1521 *didići* Marunićes from Sali and Vitulićes from Žman were recorded (*Maronichi dicti didichii de Salle ... Vitulichii pur didichi de Amzano*).²³ There is also mention of *didići* Krivošijićes

20 DAZD, ZB, FG, busta II, sv. II/6, 63r-65v.

21 DAZD, ZB, PD, busta I, sv. 11, 5. 7. 1479.

22 DAZD, ZB, ICa, busta VII, sv. XIII/6, CXIIIv-CXVv.

23 DAZD, ZB, PPa, busta II, sv. II/10, 10v.

20 DAZD, ZB, FG, busta II, sv. II/6, 63r-65v.

21 DAZD, ZB, PD, busta I, sv. 11, 5. 7. 1479.

22 DAZD, ZB, ICa, busta VII, sv. XIII/6, CXIIIv-CXVv.

23 DAZD, ZB, PPa, busta II, sv. II/10, 10v.

dajmo tomu i spomen didića Krivošijića u Ugljanu 1483. godine (*didichi dicti Criuosigichi*).²⁴ Preostali poznati podaci o didićima u razdoblju od 15. do 18. stoljeća nalaze se u radovima čiji smo pregled donijeli u jednom od prethodnih poglavlja. Uključujući i njih, za sada imamo neposredne potvrde o didićima na Dugom otoku (naselja Sali i Žman), Ugljanu (naselja Kali i Ugljan), Ižu i Ravi.

S druge strane, postoji mnoštvo dokumenata koji govore o vlastitom zemljišnom posjedu otočana, a da se dotični posjednici pritom ne nazivaju didićima niti se s njima dovode u vezu. To dakako ne znači da u tim primjerima nije riječ o didićima. Naše je stajalište zapravo posve suprotno: svaki spomen otočanina koji ima vlastitu zemlju ujedno je potvrda njegove pripadnosti didićkoj zajednici.²⁵ Pogledamo li na stvari iz te perspektive, uočićemo mnoštvo potvrda o didićima, i to na svih pet privatnih otoka, u korpusu zadarskih notarskih spisa iz 14. stoljeća. Vjerojatno bi najstarija pripadala 1317. godini kad Stanimir, sin pok. Nikole, stanovnik Pčuha na Dugom otoku, prodaje zadarskom plemiću Varikaši komad zemlje na predjelu Kameni Vrsi (*totam vnām meam runcham terre, posite in dicta insula in loco uocato Cameni Uersi, cui de omnibus partibus mons*).²⁶ S takvim bi se pristupom, vjerujemo, moglo doći do zanimljivih zaključaka u pogledu topografije didićkih posjeda, no to je posao koji zahtjeva mnogo više vremena od onoga koje smo za ovu priliku predvidjeli. Ipak, određena se zapažanja mogu iznijeti.

4.

O STRUKTURI
DIDIĆKIH POSJEDA

Podatci iz kasnosrednjovjekovnih arhivskih vrela (14. – 15. st.) upućuju na to da su se najznačajnije koncentracije didićkih posjeda nalazile na području naselja Sali i Žmana na Dugom otoku te Kali i Ugljana na otoku Ugljanu. No u tim su naseljima

24 DAZD, ZB, GB, busta II, sv. II/9, 6r.

25 Iz takvog bi shvaćanja trebalo izuzeti možebitne pripadnike otočkih zajednica kojima porijeklo nije didićko, a koji su posjed stekli priženjenjem, adopcijom ili nekim drugim načinom. Nismo pritom skloni pretpostavci da su “neplemeniti” otočani (težaci i kmetovi koji su stanovali na tuđem zemljištu) mogli kupovati zemlje didića te na taj način postati članovima didićke zajednice.

26 SZB II: 126

27 Usp. B. GRGIN 1996.

in Ugljan in 1483 (*didichi dicti Criuosigichi*).²⁴ The remaining information on *didići* in the period from the 15th to the 18th century can be found in the works whose overview was given in one of the previous chapters. Taking all these sources in consideration, for now we have direct confirmations on *didići* on Dugi otok (settlements of Sali and Žman), Ugljan (settlements of Kali and Ugljan), Iž and Rava.

On the other hand there are many documents dealing with landed properties of the islanders, without referring to them as *didići* and without any association with them. Of course that does not mean that they could not have been *didići*. Our standpoint is quite the contrary: every mention of an islander owning his own land is a confirmation of his affiliation with the community of *didići*.²⁵ If we take this perspective, we will notice many confirmations of *didići* on all five private islands, in the Zadar notarial documents from the 14th century. Probably the earliest such document dates back to the year 1317 when Stanimir, son of late Nikola, resident of Pčuh on Dugi otok, sold a piece of land in the area of Kameni Vrsi to the Zadar nobleman Varikaša (*totam vnām meam runcham terre, posite in dicta insula in loco uocato Cameni Uersi, cui de omnibus partibus mons*).²⁶ In our opinion such approach might result in interesting conclusions in view of topography of the properties of *didići* but this task demands much more time than we have anticipated for this occasion. However, certain observations can be presented.

4.

ON THE STRUCTURE OF THE
DIDIĆI'S ESTATES

Information from the late medieval archival sources (14th – 15th cent.) indicate that the most important concentrations of the estates of *didići* were located in the areas of the settlements of Sali and Žman on Dugi otok and Kali and Ugljan on the island of Ugljan.

24 DAZD, ZB, GB, busta II, sv. II/9, 6r.

25 This statement does not refer to possible members of island communities who were not *didići* by origin, but they acquired their property through marriage, adoption or some other way. We are not inclined to believe that “lowborn” islanders (labourers and serfs who lived on other people's land) could buy land of *didići* to become in that way members of the community of *didići*.

26 SZB II: 126

27 Cf. B. GRGIN 1996.

postojala i veća zemljišna imanja zadarskoga plemstva i crkve.²⁷ Bez detaljnije raščlambe vrela vrlo je nezahvalno ulaziti u procjenu omjera didićkih, plemićkih i crkvenih posjeda. Kada je riječ o obradivoj zemlji, plemićki i crkveni posjedi bili su kompaktniji te su imali tendenciju širenja, dok su posjedi didića bili razasutiji, s više manjih i međusobno odijeljenih parcela. Mnogo je kompleksnije pitanje vlasništva odnosno korisničkih prava na neobrađene i neobrađive zemlje – šume i pašnjake. O tom smo problemu, kao i općenito o strukturi didićkih posjeda, iscrpnije pisali obrađujući zemljišne odnose na otoku Ugljanu u srednjem i ranom novom vijeku.²⁸ Upućujemo stoga čitatelja na taj tekst, kao i na studiju M. Barade o zemljišnim odnosima i društvenom uređenju srednjovjekovnih hrvatskih seoskih zajednica.²⁹

Zanimljivo je i pitanje prvotnog razmještaja didića, odnosno organizacije njihova stambenog prostora ili, kako bi Barada rekao, dvornih zajednica. Prirodna obilježja zadarskih otoka upućuju na to da su ih Hrvati kolonizirali razmještajući se uz nevelika polja u kršu. Više je susjednih porodičnih zajednica (zaselaka) činilo seosku (plemensku) zajednicu s običajnim mehanizmima društvene samoregulacije i s vlastitim teritorijem. To je, dakako, samo okvirni model prepun upitnika, no ponešto ga mogu osvijetliti dva primjera didićkih zajednica: ugljanske i saljske. Seosku zajednicu Ugljana na istoimenom otoku činilo je nekoliko zaselaka znakovitih toponima: Krivošijino selo, Višića selo, Mirojića selo, Lučino selo i Duševića selce.³⁰ Ti toponimi nedvojbeno svjedoče o disperznoj srednjovjekovnoj kolonizaciji u manjim porodičnim zajednicama. Na sličan su način Hrvati naselili i područje Sali, ali tamo nisu zaživjeli porodični (rodonačelnički) ojkonomi, nego su zaseoci preuzimali postojeća imena predjela na kojima su utemeljeni. Tako u 14. stoljeću na saljskom području postoje zaseoci u Pčuhu, Arnjevu polju, Kruševu polju, Dugopolju te u predjelu Sali koji je zajedničkoj seoskoj zajednici i dao ime.³¹ Arheološki ostatci upućuju na

Larger estates of the Zadar nobility and church were also located in these settlements.²⁷ Without a detailed analysis of the source it is difficult to estimate share of estates of *didići*, nobility and church. As for the arable land, estates of nobility and church were more compact and had tendency of spreading while the estates of *didići* were more dispersed, with more small and mutually separated plots. The question of ownership i.e. user rights regarding fallow or unworked land (woods and pastures) is much more complex. We have discussed this problem more thoroughly as well as the structure of estates of *didići* in the study of land relations on the island of Ugljan in the Middle Ages and Early Modern Era.²⁸ Therefore the reader is advised to consult that text as well as the study of M. Barada about land relations and social system of the Croatian medieval rural communities.²⁹

Another interesting question relates to original distribution of *didići* i.e. organization of their dwelling area, or "yard communities" in Barada's words. Natural characteristics of the islands of Zadar indicate that they were colonized by the Croats who settled next to small fields in karst. Several neighbouring family communities (hamlets) made a rural (tribal) community with customary mechanisms of social self-regulation and their own territory. Of course this is only general model with many obscurities, but two examples of communities of *didići* from Ugljan and Sali can shed some more light on it. Rural community of Ugljan on the homonymous island consisted of several hamlets with indicative toponyms: Krivošijino selo, Višića selo, Mirojića selo, Lučino selo and Duševića selce.³⁰ These toponyms evidently testify to dispersed medieval colonization in smaller family communities. In a similar way the Croats inhabited the region of Sali, but family (clan-founders') oikonyms were not retained there but the hamlets took existing names of areas in which they were based. In that way in the 14th century in the region of Sali there are hamlets in Pčuh, Arnjevo polje, Kruševu polje, Dugopolje and in the area of Sali which named the common rural community.³¹

28 K. JURAN 2007.

29 M. BARADA 1957.

30 K. JURAN 2006: 55; I. ANZULOVIC 2012: 423.

31 SZB II, 126: ...*Stanimerus filius olim Nicule habitator in Insula Magna in Pazuch...*; DAZD, ZB, PS, busta I, sv. I/1, 46r: ...*Iuanus filius condam Perzini de insula magna habitator in Regniuopogle...*; DAZD, ZB, PS, busta I, sv. I/8, 269r-270r: ...*in loco uocato Dolgopogle in domo habitationis eidem Cranoy...*; DAZD, ZB, PS, busta III, sv. 55, 14r-v: ...*in domo dicti Georgii in dicta uilla Crusseuo pogle...*; DAZD, ZB, PS, busta II, sv. 15, 16v: ...*Maroni Cibudinich et Vulcine Golobocich de Sale...*

28 K. JURAN 2007.

29 M. BARADA 1957.

30 K. JURAN 2006: 55; I. ANZULOVIC 2012: 423.

31 SZB II, 126: ...*Stanimerus filius olim Nicule habitator in Insula Magna in Pazuch...*; DAZD, ZB, PS, busta I, sv. I/1, 46r: ...*Iuanus filius condam Perzini de insula magna habitator in Regniuopogle...*; DAZD, ZB, PS, busta I, sv. I/8, 269r-270r: ...*in loco uocato Dolgopogle in domo habitationis eidem Cranoy...*; DAZD, ZB, PS, busta III, sv. 55, 14r-v: ...*in domo dicti Georgii in dicta uilla Crusseuo pogle...*; DAZD, ZB, PS, busta II, sv. 15, 16v: ...*Maroni Cibudinich et Vulcine Golobocich de Sale...*

još disperzniju srednjovjekovnu naseljenost, no nedostaje stručnih zahvata koji bi to mogli i konačno potvrditi.³² U svakom slučaju, a ne samo u pogledu didića, zbog obilja arhivskih podataka i arheoloških ostataka, kao i zbog svoje prometne i gospodarske važnosti u kontekstu zadarske kasnoantičke i srednjovjekovne povijesti, saljski prostor svakako zaslužuje mnogo veću historiografsku pažnju od one koja mu je dosad posvećena.

5.

“OBIČAJI ZADARSKIH OTOČANA”

Razmatrajući pitanje didića, Smiljanić se posebno posvetio ispravi o diobi dobara pokojnog Jurmana Dragoševića s otoka Oliba na koju je prvi upozorio P. Runje.³³ Riječ je o ugovoru iz 1460. godine kojim je reguliran način podjele Jurmanove ostavštine između njegove udovice Marice i njihove djece Dragoša, Šimuna, Lovrula, Blaža i Kate.³⁴ Smiljanić ističe da je neuobičajeno “da se kao dionici javljaju i kćeri” što je u suprotnosti s hrvatskim običajnim pravom, ali je zato u skladu s “običajima zadarskih otoka” – *propter quandam consuetudinem insularium Iadrensiarum* – kako je i navedeno u tekstu isprave. Unatoč tome što ispravu nije podrobije analizirao, očito je da Smiljanić “običaje zadarskih otoka” povezuje s običajnim pravom didića. Kako smo među arhivskom građom prepoznali još nekolicinu sličnih ugovora, iznijet ćemo i o njima neka zapažanja, ne ulazeći u pravno-povijesnu raščlambu.

Godine 1457. nasljednici pok. Ivoluta i njegove pok. supruge Drage iz Sali izabrali su sudce arbitre koji su trebali pravično podijeliti njihovu zajedničku imovinu. Dionici u imovini bili su s jedne strane (1) Stjepan, sin pok. Ivoluta, (2) Marica, kći pok. Ivoluta i suprug Marina Vučinića iz Sali, (3) Jakov Bogdanić iz Pašmana u ime svoje djece kao

Archaeological evidence indicates to even more dispersed medieval settling but professional procedures which may confirm it are lacking.³² In any case, the area of Sali merits much greater historiographic attention, not only regarding *didici*, due to abundance of archival information and archaeological remains, as well as its economic and transport importance in context of late antique and medieval history of Zadar.

5.

“CUSTOMS OF THE ZADAR ISLANDERS”

In his study of the question of *didici*, Smiljanić paid special attention to a document about division of property of late Jurman Dragošević from the island of Olib whose importance was first recognized by P. Runje.³³ It is a contract from 1460 used to regulate division of Jurman's inheritance among his widow Marica and their children Dragoš, Šimun, Lovrul, Blaž and Kata.³⁴ Smiljanić emphasizes that it is unusual that “daughters appear as inheritors” which is opposed to Croatian customary law, but it is in accordance with “customs on the islands of Zadar” – *propter quandam consuetudinem insularium Iadrensiarum* – as mentioned in the document text. Although he did not analyze the document more thoroughly, it is evident that Smiljanić associates “customs of the Zadar islands” with customary law of *didici*. Since we have recognized few more similar contracts in the archival documents, we will mention some remarks on them, without starting legal and historical analysis.

In 1457 heirs of late Ivolit and his late wife Draga from Sali chose judges-arbiters who were supposed to distribute their common property fairly. Inheritors were on the one hand (1) Stjepan, son of late Ivolit, (2) Marica, daughter of late Ivolit and wife of Marin Vučinić from Sali, (3) Jakov Bogdanić from

32 Budući da relevantna arhivska građa nije sačuvana za razdoblja prije 14. stoljeća, arheološka su istraživanja ključna za potvrdu disperzne hrvatske kolonizacije zadarskoga otočja u ranom srednjem vijeku. Postoji i mogućnost da navedeni porodični oikonimi na području ugljanskoga naselja oslikavaju procese koji se odvijaju upravo u razdoblju u kojemu su zabilježene njihove najranije potvrde, no u razradu takva scenarija ovdje ne kanimo dublje ulaziti. O srednjovjekovnim materijalnim ostacima vidjeti kod A.-R. FILIPI 1981 i J. ARMANINI – A. BEVERIN 2012: 13-18.

33 P. RUNJE 1990: 106; F. SMILJANIĆ 2010: 79-80.

34 Ugovor se nalazi u DAZD, ZB, SD, busta IV, sv. V/10, 117v-118r.

32 Since relevant archival documents were not preserved for the period before the 14th century, archaeological research was crucial in confirmation of dispersed Croatian colonization of the Zadar islands in the Early Middle Ages. There is a possibility that mentioned family oikonims in the area of the settlement of Ugljan illustrate processes happening exactly in the period when their earliest confirmations were recorded, but we cannot elaborate that scenario on this occasion. On medieval material remains see A.-R. FILIPI 1981 and J. ARMANINI – A. BEVERIN 2012: 13-18.

33 P. RUNJE 1990: 106; F. SMILJANIĆ 2010: 79-80.

34 The contract is kept in the Zadar State Archives (DAZD), ZB, SD, busta IV, sv. V/10, 117v-118r.

nasljednika pokojne mu supruge Cvite, također kćeri pok. Ivolita, (4) Šime Marunić iz Sali u ime svojih maloljetnih nećaka Nikole i Marice kao nasljednika pok. Jelke, nekoć supruge njegova brata pok. Florena, koja je također bila kći pok. Ivolita, te s druge strane (5) braća Jure, Martin, Mate i Milo, sinovi pok. Ivolita. Za nekoliko su dana sudci arbitri donijeli svoj pravorijek, prethodno proučivši Ivolitovu oporuku te saslušavši svjedoke obiju strana koji su svjedočili "o izvjesnom običaju otočana kod diobe očinskih i materinskih dobara između braće i sestara" (*pluribus testibus per ambas partes productis super certa consuetudine insulanorum de diuisione bonorum paternorum et maternorum inter fratres et sorores*). Obje su strane u postupku dobile po polovicu zemalja i pokretnina koje je imao pok. Ivolit u trenutku svoje smrti. Braći Juri, Martinu, Mati i Miloju pripala su dobra koja su stekli u razdoblju između očeve i majčine smrti, kao i sva stambena zdanja (*omnes domos et habitationes*), i to iz razloga što su živjeli u zajednici s roditeljima do izmaka njihova života. Sporno je bilo 19 zlatnih dukata koje su Stjepan, Marica i njihovi nećaci "otkrili" među majčinom ostavštinom, tvrdeći da je to bio novac pokojnoga oca. Sudci su međutim odredili da druga strana, to jest Jure i njegova trojica braće moraju pod zakletvom dati izjavu o porijeklu dotičnih dukata, pa ako se zakunu da su pripadali ocu, bit će podijeljeni na polovicu, a ako izjave da su bili majčini, pripast će njima u cijelosti. Postavlja se pitanje koji su to "običaji otočana" u ovom konkretnom slučaju, ako je pravno postupanje bilo ograničeno odredbama Ivolitove oporuke na koju se, među ostalim, suci arbitri pozivaju u svojoj presudi. Je li uopće Ivolit bio didić?

Najprije o Ivolitovoj oporuci, koju smo pronašli među spisima zadarskoga bilježnika Ivana pok. Ostoje.³⁵ Oporuka je zapisana 1437. godine, a u njoj je Ivolit identificiran kao sin pok. Stipana Časovića (*Iuolittus filius condam Chiassouich*). Prema oporučnim odredbama sva su Ivolitova djeca, muška i ženska, trebala biti jednakopravni nasljednici, a supruga Draga pak doživotna uživateljica obiteljske imovine. Saznajemo da je Ivolit iz prvog braka imao četvero djece (Stipan, Jure, Martin i Cvita, žena Jakova Bogdanića), a isto toliko i iz drugoga (Jelka, Marica, Mate i Milo). Najstarijem sinu Juri iz prvoga braka povrh redovitog dijela ostavio je dva vinograda u Salima na zemljištu zadarske ple-

Pašman on behalf of his children as inheritors of his late wife Cvita, also daughter of late Ivolit, (4) Šime Marunić from Sali on behalf of his under-age nephew and niece Nikola and Marica as inheritors of late Jelka, once a wife of his brother late Floren, who was also a daughter of late Ivolit, and on the other hand (5) brothers Jure, Martin, Mate and Milo, sons of late Ivolit. In a few days the judges-arbiters brought their verdict, after they have studied Ivolit's will and listened to witnesses of both sides who testified about "certain custom of the islanders in division of fraternal and maternal goods between brothers and sisters." (*pluribus testibus per ambas partes productis super certa consuetudine insulanorum de diuisione bonorum paternorum et maternorum inter fratres et sorores*). In the procedure both sides obtained half of the land and movables in possession of late Ivolit at the time of his death. Brethren Jure, Martin, Mate and Milo got goods they acquired in the period between their father's and mother's death as well as all residential objects (*omnes domos et habitationes*) because they lived together with their parents until the end of their lives. The problem arose with nineteen golden ducats "discovered" in mother's inheritance by Stjepan, Marica and their nephews who claimed these were ducats of their late father. The judges adjudicated that the other side i.e. Jure and his three brothers needed to declare origin of money under oath, so if they swore they belonged to their father, they would be divided in half, if they declared they were mother's property, they would be their property. The question is which were the "customs of the islanders" in this specific case, if legal procedure was limited by directives from Ivolit's will which was one of the judges-arbiters' references in their verdict? Was Ivolit *didić* at all?

Firstly about Ivolit's will which we found among the scriptures of the Zadar notary Ivan of late Ostoja.³⁵ The will was written in 1437, and in it Ivolit was identified as the son of late Stipan Časović (*Iuolittus filius condam Chiassouich*). According to will directives all Ivolit's children, male and female, were supposed to be equal inheritors, and wife Draga lifelong beneficiary of family property. We learn that Ivolit had four children from his first marriage (Stipan, Jure, Martin and Cvita, wife of Jakov Bogdanić), and four more from the second marriage (Jelka, Marica, Mate and Milo). The oldest son Jure from his first marriage inherited two vineyards in Sali on the estate of the Zadar noble family Zadulinis in ad-

35 DAZD, ZB, IO, busta jedina, sv. III/3, 30v-31r.

35 DAZD, ZB, IO, busta jedina, sv. III/3, 30v-31r.

mićke obitelji Zadulinis, a sinu Martinu vinograd na zemljištu iste obitelji u predjelu Gnoj, ali samo kad u kuću dovede zakonitu ženu. Iako se iz oporučne isprave ne vidi je li Ivolit posjedovao vlastitu zemlju, druge isprave sugeriraju da jest,³⁶ pa bismo ga prema tome trebali ubrojiti među saljske didiće. No još uvijek ne znamo na što se u ispravi iz 1457. odnosi sintagma “običaji otočana”. Je li doista riječ o jednakopravnom statusu muške i ženske djece u pogledu nasljedstva, ili je možda riječ o tome da se imanje ne može dijeliti prije smrti obaju roditelja, ili o tome da djeci koja dohrane roditelje pripada pravo na stambeni prostor, ili o nečem četvrtom, ili pak o svemu tome zajedno?

Sadržaj pravne sintagme “običaji otočana” nešto je određeniji u ugovoru iz 1460. godine kojim je Petar pok. Diše s otoka Iža svoju kćer Maricu dao za ženu Saljaninu Paladinu Krmšiću. Petar je kćeri na ime dote “poslije svoje smrti” obećao dati dio koji joj pripada od svih očinskih i materinskih dobara “prema običaju otočana” (*dare in dotem post obitum suum et matris sue partem tangentem dictam Marizam omnium et quorumcumque bonorum paternorum et maternorum secundum consuetudinem insulanorum*), a Paladin se obvezao da će zauzvrat budućoj supruzi od svojih dobara predati “dar” (*inreuocabilem donacionem*) u vrijednosti 100 malih libara.³⁷ Isti je običaj zabilježen i 1511. godine kada je Magdalena, kći pok. Miloja Ivoletića iz Sali (vjerojatno je riječ o unuci pok. Ivoluta o kojem smo netom govorili) i žena Šimuna Banića s otoka Ugljana, svom bratu Matulu prodala sve nekretnine koje ju pripadaju “od dobara očinskih, materinskih i djedovskih, prema običaju diobe dobara između braće i sestara među zadarskim otočanima nakon smrti roditelja” (*de bonis paternis, maternis et auitis iuxta consuetudinem diuidendorum bonorum inter fratres et sorores inter insulares Iadrensis post mortem parentum*).³⁸

Navedeni primjeri jasno svjedoče o tome da su kćeri zadarskih otočana, po svoj prilici i udane i neudane, imale pravo na dio roditeljskih nekretnina i da su to pravo konzumirale, ali tek nakon smrti obaju roditelja. To nisu i jedini takvi primjeri, naprotiv, moglo bi se kazati da začuđuje relativno

dition to his regular share and son Martin got vineyard on the land of the same family in the area Gnoj, but only after he brings a lawful wife to his home. Although will does not indicate if Ivolit owned land, other documents suggest that he did,³⁶ so accordingly he could be considered as one of *didići* from Sali. However we still do not know how to interpret the syntagm “customs of the islanders” in the document from 1457. Does it really refer to equal status of male and female children regarding inheritance, or perhaps it relates to the possibility that a property cannot be divided prior to death of both parents, or that children who take care of their parents until their death inherit residential object, or something fourth, or all these things together?

Meaning of the legal syntagm “customs of the islanders” is somewhat more specific in the contract from 1460 in which Petar of late Diša from the island of Iž allowed his daughter Marica to marry Paladin Krmšić from Sali. As a dowry Petar promised to give “after his death” a portion of all fraternal and maternal goods which belongs to her “in accordance with customs of the islanders” (*dare in dotem post obitum suum et matris sue partem tangentem dictam Marizam omnium et quorumcumque bonorum paternorum et maternorum secundum consuetudinem insulanorum*), and Paladin promised to give a “gift” (*inreuocabilem donacionem*) to his future wife of his goods worth 100 small libras (*libra prava*).³⁷ Identical custom was recorded in the year 1511 when Magdalena, daughter of late Miloje Ivoletić from Sali (probably a granddaughter of late Ivolit we have just mentioned) and wife of Šime Banić from the island of Ugljan, sold to her brother Matul all immovable property belonging to her (of the fraternal, maternal and patrimonial goods, in accordance with customs of goods division between brothers and sisters among the Zadar islanders after the death of the parents (*de bonis paternis, maternis et auitis iuxta consuetudinem diuidendorum bonorum inter fratres et sorores inter insulares Iadrensis post mortem parentum*)).³⁸

Mentioned examples clearly testify that daughters of the residents of the Zadar islands, probably both married and unmarried, had the right to inherit their parents’ real estate and they used that right, but

36 Martin Ivolutić imao je zemlju u predjelu Triluke (DAZD, ZB, GB, busta II, sv. II/6, 19r-v), a Stipan Ćasević, vjerojatno jedan od Ivolutovih sinova, u Saljskom polju (DAZD, ZB, SD, busta V, sv. VI/9, 428v).

37 DAZD, ZB, ICa, busta V, sv. VIII/1, XXXVIIr-v.

38 DAZD, ZB, IPR, busta jedina, sv. 1d, 6r.

36 Martin Ivolutić owned land in the area of Triluke (DAZD, ZB, GB, busta II, sv. II/6, 19r-v), and Stipan Ćasević, probably one of Ivolit’s sons, in Saljsko polje (DAZD, ZB, SD, busta V, sv. VI/9, 428v).

37 DAZD, ZB, ICa, busta V, sv. VIII/1, XXXVIIr-v.

38 DAZD, ZB, IPR, busta jedina, sv. 1d, 6r.

velik broj isprava u kojima se zadarske otočanke javljaju u ulozi vlasnica obradivih i neobradivih zemalja. Pritom se često ističe da one tim zemljama raspoložu kao svojim parafrenalnim dobrima (*bona parafrenalia*), odnosno dobrima koja nisu sastavni dio njihova miraza. To se, primjerice, izričito naznačuje kad 1378. godine Stoja, supruga Prvše, s otoka Pašmana daje u petogodišnji zakup Juri Sardiću iz Rogova osam gonjaja zemlje na tom otoku *de bonis parafrenalibus ipsius Stoye extra suam dotem*.³⁹ Iz nekolicine drugih ugovora vidljivo je da se parafrenalna dobra izjednačuju upravo s nasljednim dijelom udanih kćeri prema "običaju otočana": *de suis bonis parafrenalibus qui sibi peruenerunt postque esse in domo dicti sui mariti per mortem condam Stosie sue matris*;⁴⁰ *de bonis suis parafrenalibus et sibi peruenerunt post traductionem ad virum*.⁴¹ Ništa ne mijenja na stvari to što se u navedenom primjeru "običaja zadarskih otoka" iz 1460. godine pod terminom *dota* zapravo podrazumijevaju parafrenalna dobra. Problem je terminološke, a ne sadržajne naravi.⁴²

U odredbama Zadarskoga statuta koje se tiču nasljednih prava preferira se da kćeri dobiju dolični miraz u pokretninama, a sinovi nekretnine. To je, dakako, pravni okvir za idealne obiteljske okolnosti, i to one u kojima postoje i muški i ženski nasljednici:

"Ako je pak pokojnik ostavio sina odnosno kćer, jednoga ili jednu odnosno više njih, hoćemo ovo: ako kći nije bila niti je sada udana, neka naslijedi očeve pokretnine jednako kao i pokojnikov sin, a neka ništa ne dobije od nekretnina (podcrtao K. J.), budu li joj pokretnine dostatne za onolik miraz s kolikim se može dolično udati kćeri pak koje imaju odnosno koje su imale muževe, neka nikad ne nasljeđuju zajedno s prije rečenom muškom djetecom odnosno s nekim od te djece, nego neka se zadovolje svojim mirazom (podcrtao K. J.)...".⁴³

Način uživanja i podjele imovine ovisio je, dakako, i o oporučnoj volji ostavitelja. Statut govori i o parafrenalnim dobrima, odnosno "dobrima porred miraza":

only after both parents were dead. These are not only such examples, there is a relatively great number of documents in which women from the Zadar archipelago appear as owners of arable and non-arable plots. In these documents it is often emphasized that they could use these goods as their paraphernalia (*bona parafrenalia*) i.e. goods not included in their dowry. For instance this is denoted explicitly when in 1378 Stoja, wife of Prvša, from the island of Pašman leased eight *gonjaj* of land to Jure Sardić from Rogovo for a period of five years on the island *de bonis parafrenalibus ipsius Stoye extra suam dotem*.³⁹ From few other contracts it is evident that paraphernalia are actually equated exactly with the inheritance share of married daughters in line with "customs of the islanders": *de suis bonis parafrenalibus qui sibi peruenerunt postque esse in domo dicti sui mariti per mortem condam Stosie sue matris*;⁴⁰ *de bonis suis parafrenalibus et sibi peruenerunt post traductionem ad virum*.⁴¹ It is irrelevant that in the mentioned example of the "customs of the Zadar islands" from 1460 term *dota* refers to *paraphernalia* as the problem is purely terminological.⁴²

In the directives of the Statute of Zadar dealing with inheritance rights, it is preferred that daughters receive adequate dowry in movables and sons in immovables. This is legal framework for ideal family circumstances in which both male and female heirs are present.

"If the deceased person had a son or a daughter, one or more, we want this: if the daughter was not and is not married, let her inherit father's movable property just as the deceased person's son, but let her get nothing of immovable property (underlined by K. J.), if movable property is sufficient for a dowry allowing her to marry properly...daughters who have or have had husbands, may never inherit property together with the mentioned male offspring i.e. with some of them, but they should be content with their dowry (underlined by K. J.)...".⁴³

Manner of using and dividing property depended also on testamentary will of the testator. The statute discusses paraphernalia i.e. "goods in addition to dowry":

39 DAZD, ZB, PS, busta I, sv. I/4, 91r.

40 DAZD, ZB, ICa, busta VI, sv. IX/6, CXXVr.

41 DAZD, ZB, IPR, busta jedina, sv. 1b, 42r-v.

42 Tako je primjerice D. Karbić, uspoređujući ugarsko i hrvatsko srednjovjekovno pravo, primijetio da se miraz u ugarskim izvorima zove *res paraphernales*, a u hrvatskima *dos* (D. KARBIĆ 1998: 92).

43 *Statut*: 369-375.

39 DAZD, ZB, PS, busta I, sv. I/4, 91r.

40 DAZD, ZB, ICa, busta VI, sv. IX/6, CXXVr.

41 DAZD, ZB, IPR, busta jedina, sv. 1b, 42r-v.

42 D. Karbić compared Hungarian and Croatian medieval law and noticed that dowry in Hungarian sources is called *res paraphernales*, and in Croatian sources *dos* (D. KARBIĆ 1998: 92).

43 *Statut*: 369-375.

“Određujemo i naređujemo ovo: ako koja udata žena bude imala neka djevojačka dobra pored svoja miraza, odnosno dio dobara koja se posjeduju namjesto miraza, na primjer zato što ima oporučni zapis odnosno darovnicu što su je takvoj ženi izdali roditelji ili njezina rodbina odnosno bilo koja druga osoba, neka rečena žena već za muževljeva života gospodari kako rečenim zapisima odnosno darovanim stvarima, tako i prihodima od spomenutih dobara; i neka ih je u potpunosti vlasna darivati za života i oporučno ostavljati po vlastitoj volji, a u tome neka je nikako ne prijeći protivljenje muža ili neke druge osobe.”⁴⁴

Po statutu se dakle parafrenalna dobra mogu dobiti oporukom ili darovnicom. No prema “običajima otočana”, kako smo pokazali, parafrenalna dobra proizlaze u prvom redu iz nepisanih pravila o jednakosti muške i ženske djece pri nasljeđivanju obiteljskih dobara. Je li taj običaj doista prežitak hrvatskoga “rodovskog” prava koji se predajom prenosio s pokoljenja na pokoljenje među didićima zadarskoga otočja ili je možda riječ o nekom (modificiranom) bizantskom odnosno romanskom pravnom institutu, pitanja su na koje mi ne možemo dati odgovore. Usporedbe radi, istraživanja su pokazala da po hrvatskom srednjovjekovnom pravu žene nisu imale pravo na baštinu te su u pitanju nasljeđivanja bile podređene muškim članovima obitelji.⁴⁵ Kad bi se pomnije analizirala zadarska arhivska građa, vjerojatno bi stvari postale jasnijima. No to je zadaća koja bitno premašuje okvire ovog rada.

6.

ZAKLJUČNI OSVRT

U ovom smo kratkom prilogu nastojali upotpuniti dosadašnje spoznaje o didićima na zadarskom otočju, pokušavajući ujedno pronaći odgovore na dva važna pitanja: o smještaju didićkih posjeda te značenju pravne sintagme “otočni običaji”. Ustvrdili smo da su srednjovjekovne zajednice didića nedvojbeno postojale na Dugom otoku (naselja Sali i Žman), Ugljanu (naselja Ugljan i Kali), Ižu i Ravi, dok se s razlogom može pretpostaviti njihova prisutnost i na otoku Pašmanu. U vrelima smo pronašli niz potvrda o “otočnom običaju” koji smo povezali s didićkim zajednicama, a po kojemu su jednako pravo nasljeđivanja nekretnina imala muš-

44 *Statut*: 343.

45 J. KOLANOVIĆ 1993: 89; D. KARBIĆ 1998: 104-106.

“We decide and order this: if some married woman has some maidenly property in addition to her dowry, i.e. a some goods owned instead of dowry, for example because she has a will or a grant given to such woman by her parents or relatives or any other person, let the mentioned woman enjoy mentioned records i.e. goods given to her during her husband’s lifetime, and also revenues acquired from these goods. Let her be able to donate them during her lifetime and leave them in her will as she wishes, let her husband or any other person not stand in her way.”⁴⁴

According to the statute, paraphernalia could be obtained through a will or grant. But in accordance with “customs of the islanders”, as already shown, paraphernalia primarily came out of unwritten rules about the equality of male and female children in inheriting family goods. We cannot answer questions whether this custom actually was a relic of Croatian “clan” law which was passed traditionally from generation to generation between *didići* of the Zadar archipelago, or perhaps it was a (modified) Byzantine i.e. Romance legal institute. For the sake of comparison, the research has shown that in the Croatian medieval law women had no right on inheritance and were inferior to male family members in questions of inheritance.⁴⁵ If we would analyze archival documents from Zadar more thoroughly, situation would probably become clearer. But this task is beyond the framework of this work.

6.

FINAL WORD

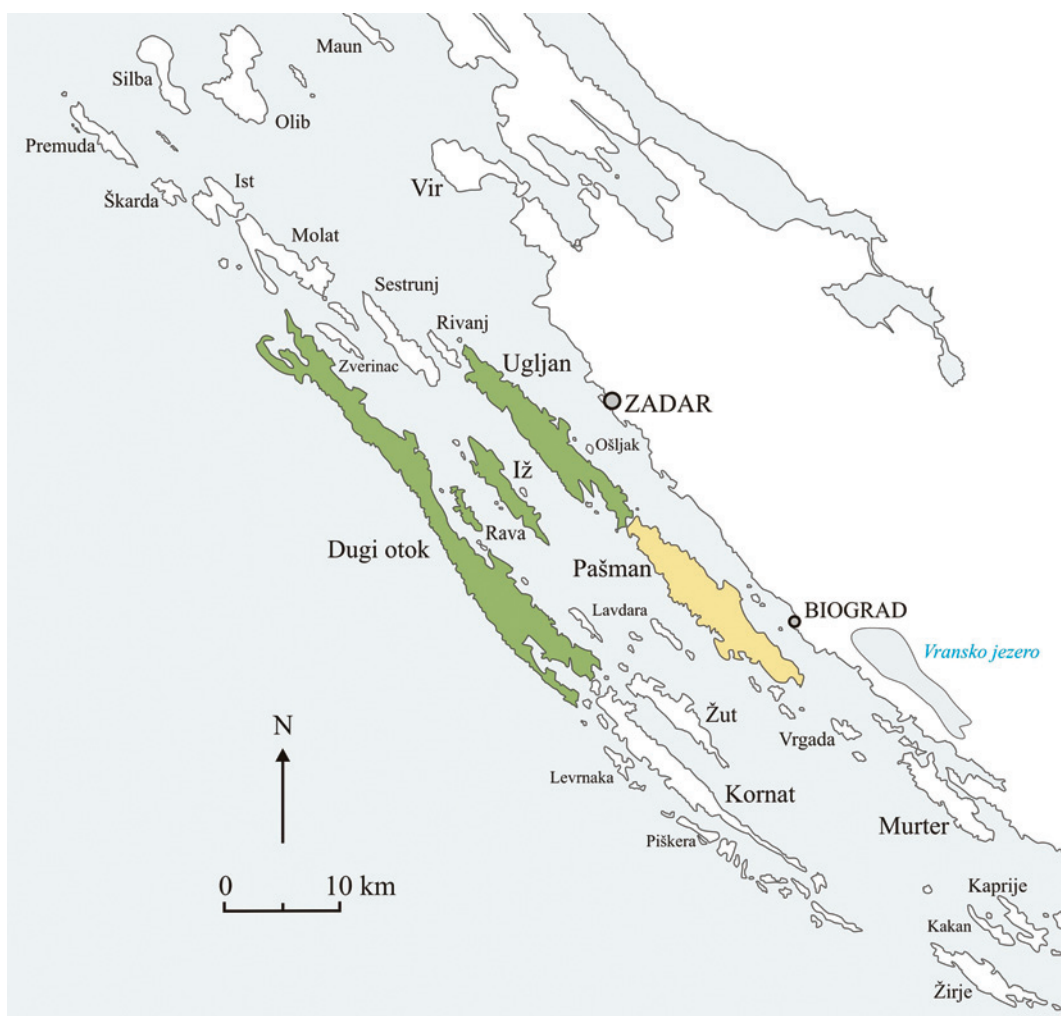
In this short work we have tried to supplement previous insights about *didići* on the islands of Zadar, trying to find answers to two important questions: the location of the estates of *didići* and meaning of legal syntagm “insular customs”. We have stated that medieval communities of *didići* definitely existed on Dugi otok (settlements of Sali and Žman), Ugljan (settlements of Ugljan and Kali), Iž and Rava while there is enough reason to assume their presence on the island of Pašman. In the sources we found a number of confirmations about an “insular custom” which we associated with communities of *didići*, whereby male and female children had equal

44 *Statut*: 343.

45 J. KOLANOVIĆ 1993: 89; D. KARBIĆ 1998: 104-106.

ka i ženska djeca. Daljnja će istraživanja morati podrobnije razmotriti pitanja koja smo ovdje dotakli i rješenja koja smo predložili. Isto bi tako u budućim istraživanjima valjalo prijeći okvire srednjega vijeka te pomnije istražiti kako se od didića postajalo kmetom i jesu li neki od didića opstali na svojoj *didini* do današnjih dana. Slutimo da vrela o tome imaju što za reći.

inheritance rights for immovable property. Detailed research will need to focus on questions dealt with in this work and solutions suggested. In this regard future research should go beyond the framework of the Middle Ages and investigate more thoroughly how a *didić* could become a serf and if some of *didići* actually survived on their *didina* (ancestral estate) to the present day. We have a feeling that sources have something to say in that respect.

KARTA 1. Otoci zadarskog arhipelaga na kojima su u kasnom srednjem i ranom novom vijeku živjele zajednice didića (maslinastozelenom bojom označeni su otoci na kojima se didići izrijekom navode, dok je žučkastom bojom označen otok na kojemu se njihova prisutnost može pretpostaviti).

MAP 1. Islands of the Zadar archipelago settled by the communities of *didići* in the Late Middle Ages and Early Modern Period (olive-green was used to mark islands on which *didići* were explicitly mentioned, while yellowish colour marks the island on which their presence can be assumed).

BIBLIOGRAFIJA / BIBLIOGRAPHY

Popis izvora i skraćenica / List of sources and abbreviations

a) objavljeni / published:

SZB II *Spisi zadarskih bilježnika Ivana Qualis, Nikole pok. Ivana, Gerarda iz Padove 1296. – 1337.*, priredili M. Zjačić i J. Stipišić, Zadar, 1969.

Statut Zadarski statut, priredili J. Kolanović i M. Križman, Zadar – Zagreb, 1997.

b) neobjavljeni / unpublished:

DAZD Državni arhiv u Zadru / State Archives in Zadar
ZB Zadarski bilježnici / notaries from Zadar

FG	Franciscus Grisini	1454. – 1495.
GB	Gregorius de Bosco	1465. – 1497.
ICa	Iohannes de Calcina	1439. – 1492.
IO	Iacobus qm. Ostoje	1427. – 1445.
IPR	Iohannes Philippus Raymundus	1487. – 1516.
PD	Petrus Dragono	1470. – 1486.
PPa	Petrus de Pago	1486. – 1529.
PS	Petrus de Serčana	1375. – 1416.
SD	Simon Damiani	1440. – 1476.
TP	Theodorus de Prandino	1403. – 1441.

Popis literature / Literature

- I. ANZULOVIĆ, 2012 – Ivna Anzulović, Lučino selo na otoku Ugljanu u drugoj polovici 16. stoljeća – Prilog poznavanju topografije i društvenih odnosa Ugljana, u: *Prošlost i sadašnjost otoka Ugljana – Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zadru, Preku i Kalima od 1. do 3. prosinca 1994.*, ur. Š. Batović, Zadar: Matica hrvatska Zadar, 2012, 419-470.
- J. ARMANINI – A. BEVERIN, 2012 – Jerolim Armanini – Ante Beverin, *Saljski korijeni i baština*, Zadar: Matica hrvatska – Ogranak Zadar, 2012.
- M. BARADA, 1957 – Miho Barada, *Starohrvatska seoska zajednica*, Zagreb: JAZU, 1957.
- A.-R. FILIPI, 1981 – Amos-Rube Filipi, Saljske crkve i kratka povijest Sali, u: *Župa Sali. O 400. obljetnici dogradnje župne crkve svete Marije 1581. – 1981.*, Sali: Župni ured Sali, 1981, 21-59.
- I. GRGIĆ, 1956 – Ivan Grgić, Didići na Ugljanu, *Zadarska revija*, V, br. 4, Zadar, 1956, 284-286.
- B. GRGIN, 1996 – Borislav Grgin, Osnovna obilježja društvenog razvoja zadarskog otočja u razvijenom srednjem vijeku, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 29, Zagreb, 1996, 40-52.
- K. JURAN, 2006 – Kristijan Juran, Prvi spomeni otoka Pašmana i njegovih naselja, u: *Toponimija otoka Pašmana*, ur. V. Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, Centar za jadranska onomastička istraživanja, 2006, 49-62.
- K. JURAN, 2007 – Kristijan Juran, Zemljišni posjed zadarskih dominikanaca na otoku Ugljanu, u: *Toponimija otoka Ugljana*, ur. V. Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, Centar za jadranska onomastička istraživanja, 2007, 75-101.
- K. JURAN, 2008 – Kristijan Juran, Prilozi povijesti Rave od kraja 13. do sredine 17. stoljeća, u: *Otok Rava*, ur. Josip Faričić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2008, 281-310.
- K. JURAN, 2010 – Kristijan Juran, Otoci Ist i Škarda u srednjem i ranom novom vijeku – pristup istraživanju i nove spoznaje, u: *Otoci Ist i Škarda*, ur. Josip Faričić, Zadar: Sveučilište u Zadru, Zavod za prostorno uređenje zadarske županije, Matica hrvatska – Ogranak u Zadru, Hrvatsko geografsko društvo – Zadar, 2010, 221-250.
- D. KARBIĆ, 1998 – Damir Karbić, Hrvatski plemićki rod i običajno pravo, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 16, Zagreb, 1998, 73-119.
- J. KOLANOVIĆ, 1993 – Josip Kolanović, Hrvatsko običajno pravo prema ispravama XIV. i XV. stoljeća, *Arhivski vjesnik*, 36, Zagreb, 1993, 85-98.
- A. LAUŠIĆ, 1982 – Ante Laušić, Prilog proučavanju staleških razlika i društveno-gospodarskih odnosa u srednjovjekovnim Poljicima, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 15, Zagreb, 1982, 5-32.
- I. LUČIĆ, 1979 – Ivan Lučić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru I.* (preveo J. Stipišić), Split: Čakavski sabor, 1979.
- L. MARGETIĆ, 1996 – Lujo Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, Zagreb: Narodne novine, 1996.
- L. MARGETIĆ, 2003 – Lujo Margetić, Povezanost strukture hrvatskog društva i političkih odnosa u srednjem vijeku, *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 487, Zagreb, 2003, 1-150.
- V. MAŽURANIĆ, 1975 – Vladimir Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik, Zagreb: Informator, 1975.
- V. OMAŠIĆ, 2001 – Vjeko Omašić, *Kaštela od prapovijesti do početka XX. stoljeća*, I. dio, Kaštela: Muzej grada Kaštela.
- T. RAUKAR, 1977 – Tomislav Raukar, *Zadar u XV. stoljeću*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, 1977.
- T. RAUKAR, 1997 – Tomislav Raukar, Zadar i zadarsko otočje u srednjem vijeku, u: *Tisuću godina prvoga spomena ribarstva u Hrvata*, Zbornik radova istoimenoga znanstvenog skupa održanog u Zagrebu, Zadr-Salima i Splitu 10. – 18. listopada 1995., Zagreb: HAZU, 1997, 69-79.

- T. RAUKAR, 2002 – Tomislav Raukar, *Seljak i plemić hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, 2002.
- Rječnik JAZU*, 1884 – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: JAZU, Dio II, sv. 6, 1884.
- P. RUNJE, 1990 – Petar Runje, *Prema izvorima*, Zagreb: Provincijalat franjevac trećoredaca glagoljaša, 1990.
- F. SMILJANIĆ, 2010 – Franjo Smiljanić, *Studije o srednjovjekovnim slavenskim/hrvatskim institucijama*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2010.